

JEDNA EUHARISTIJSKA LABIS U MAKEDONIJI

(Κοχλιάριον τῆς εὐλογίας)

KONSTANTIN PETROV

Arheološki muzej u Skopju dobio je 1952. godine jednu srebrnu žličicu iz sela Suvodola u Demir-Hisaru¹, koja je, čini se, bila upotrebljavana sve do najnovijeg vremena u seoskoj crkvi prilikom euharistijskog čina. Ta žličica nije dosad objavljena te nisu bili poznati podaci o izgledu i tehnici izrade i o njenoj umetničkoj vrednosti. Ona, međutim, ima osobitu vrednost zbog dekorisanja jednim delfinom na dnu drške² (fotografija i crtež).

Žličica je rađena u dve i delimično u tri tehnike. Tako je osnovni oblik celine i većih detalja dobijen izlivanjem u kalupu, a potom su dobijeni svi finiji detalji: leće, osmougaona sredina drške, bočno zupčanje, repna i bočna peraja i usta delfina, a i zarezi na osnovi lopate vesla i profilacija svinute konsolice dorađenim cizeliranjem. Rub lista

¹ Muzej je žličicu dobio blagodareći prof. D. Kocu, koji ju je doneo nakon rekognosciranja u spomenutoj oblasti. Žličica nosi inventarni broj 1409.

² Žličica ima dršku s dekoracijom i zahvatnim listom, koji pobuduju interesovanje. Vrh drške, koji ima kružni presek, dosta je zaoštren, a od sredine izdvojen zaobljenom lećom (lens); iza te leće drška se prema sredini nastavlja malim stubićem — columellom — kružnog preseka. Od sredine drške stubić je odvojen dvema oštro zarubljenim lećama. Sama sredina drške nastavlja se u osmougaonom preseku s rondiranim rubovima. Prema osnovi drška je nazupčana trima zupcima, bočno s obeju strana. Najzanimljiviji je i svakako najznačajniji za hronološko i namensko određivanje žličice kao i za utvrđivanje nekih stilskih odlika njen dekorisani deo. Drška prema osnovi poduhvata sredinu trbuha jednog delfina — *delphinus delphis* — koji je predstavljen u tri puta izvinutom vertikalnom pokretu tela, kao kod skokovitog plivanja. U otvorenim ustima delfin nosi lopatu vesla, na čijoj osnovi jedna polukružno svinuta konsolica poduhvata list žličice. Rub zahvatnog lista žličice u većem je delu sačuvan protogeno, makar je istanjeniji na levom delu osnove, zbog upotrebe desnom rukom. Srebrni sastav žličice ima malu primesu, što se pozna po smeđeljubičastoj oksidaciji. Na površini nema mineralizirane patine, što je u ovom slučaju dovoljno za pretpostavku da žličica nije bila u dodiru sa vlažnom zemljom, već da je bila sačuvana u zgradi, možda među suvim ostacima maltera. Žličica je teška 20,5 g. Dužina žličice od vrha drške do kraja lista je 169 mm, sama drška s elementima dekoracije i spajanja duga je 118 mm, a zahvatni list žličice 51 mm. Dijametar columellae je 4,7 mm, a dijametar leća 5,2 mm. Širina sredine drške je 2,8 mm. Dužina delfina je 30,6 mm, dijametar tela 4,3 mm, visina s leđnom perajom 5,6 mm, a najveća širina bočnih peraja 6,8 mm. List žličice je na najširem delu prema osnovi širok 25,5 mm, a dubok 6,2 mm; debljina lista je od 0,8 do 1,2 mm. Ivični rub lista je na sačuvanom delu širok 1 mm.

žličice je također cizeliran, a dubina je zahvatnog lista, čini se, postignuta iskucavanjem (argento battuto).

Kod bližeg ispitivanja žličice, izvan bilo kakve komparacije primera po estetskim merilima, može se odmah utvrditi da je žličica i kao zanatsko delo rađena s umetničkim intencijama. Na takvu nas ocenu ne navodi samo fina linija svinutosti između lista i drške, ili detalji obrade na vrhu i sredini drške i na spojnoj konsolici, već osobito detalji na delfinu, u osnovi drške. Kod toga treba konstatirati da je cizeler napravio pravi izbor među dvema vrstama delfina, odnosno između *delphinus phocaena* sa zaokrugljenom glavom i kraćim telom i *delphinus delphis* s izduženom linijom tela i izduženom glavom. Onaj prvi tip, *delphinus phocaena*, najčešće se sreće na predmetima zanatske izrade mnogih perioda kulturne istorije, i to na takvim predmetima gde je prisustvo delfina manje naglašeno. Drugi tip, međutim, *delphinus delphis*, s elegantnom linijom tela, izrađen je na takvim predmetima na kojima se delfin želi staviti u središte dekoracije. Ti poslednji predmeti, ređi od prethodnih, najčešće su od plemenitog materijala, izrađeni u minucioznijoj tehnici i skoro uvek visoke umetničke vrednosti.

Izrada žličice odaje da je cizeler dobar poznavalac obrade plemenitog metala i znalac u prikazivanju građe životinjskog tela, što se vidi iz prirodno proporcionisanih dimenzija delfina. Uočljivo je da je cizeler promatračkim iskustvom u živom realizmu predstavio detalje na glavi delfina i na njegovim snažnim perajama bez izostavljanja, u poziciji koja interpretira skokovito kretanje delfina.

Međutim, svi ti podaci o izgledu, očuvanosti, kvalitetu, dimenzijama, tehnici izrade i umetničkoj vrednosti žličice mogli su da budu utvrđeni i brižljivim ispitivanjem elemenata koje predmet poseduje. Mnogo je teže pronaći odgovore za nekoliko važnijih pitanja koja otvara ta žličica; u prvom redu o lokalitetu, odnosno naselju kojem pripada žličica i njegovim hronološkim okvirima, o postojanju domaće cizelerske radionice ili uvoženju, o nameni žličice i njenu datiranju.

Verovatno da žličica, sama po sebi, ne bi svratila veću pažnju i iziskivala obimniju obradu kad sva otvorena pitanja ne bi dobivala na značaju zato što nalaz potiče s malo poznatog terena. Može se bez dvoumljenja pretpostaviti da bi ta žličica, dovedena u širu i opštiju hronološku i teritorijalnu vezu, mogla bar nagovestiti odgovore na postavljena pitanja, što bi bilo značajan doprinos s obzirom da je lokalitet, a i hronološki pretpostavljeni okvir za takve predmete u Makedoniji još potpuno nejasan.

Uza sve to ne treba propustiti da se ne spomene da je žličica važna ne samo zato što se njenim ispitivanjem mogu nagovestiti odgovori na napred postavljena pitanja već i stoga što je ona jedan od retkih predmeta ne samo hrišćanske kultne službe nego uopšte predmeta za ličnu upotrebu nađenih u Makedoniji u kulturnom sloju rane Vizantije³.

³ Sva ranija iskopavanja na lokalitetima u Makedoniji — u Stobima, Skupima, Herakleji, Linkestis, Bitoljskom Suvodolu i Konjuhu — u prvom su redu vodila

O pretpostavljenom lokalitetu kod sela Suvodola u Demir-Hisarima ima veoma malo i to indirektnih podataka, prema kojima je u selu otkopano nekoliko žličica, a sačuvala se samo ova ispitivana, zato što se nalazila u novoj seoskoj crkvi. Inače je činjenica da je od retkih nalaza iz istog sela poznat još samo jedan veći aplikativni metalni krst sa trapezoidnim krakovima, koji je blizak tipovima VI veka⁴ te bi prema tome mogao pripadati nekom predmetu iz V ili VI veka. Međutim, taj je krst, sasvim razumljivo, nedovoljan za formiranje bilo kakvog određenijeg zaključka o lokalitetu. Kad se razmotri činjenica da nema drugih podataka o postojanju naselja na tom mestu, zasad bi se kod sela mogao jedino pretpostaviti lokalitet čiji je kontinuitet življenja možda nenarušeno prešao iz rimskog u ranovizantijski period sa hrišćanstvom i svim kulturnim rekvizitima, od kojih je jedan i ispitivana žličica.

Geografski položaj Suvodola navodi i na jednu drugu mogućnost. Selo Suvodol je u vazdušnoj liniji udaljeno od Stubere jedva 13 km te je stoga moguće pretpostaviti da je žličica donesena iz Stubere. Iskopavanja u Stuberi dosad su otkrila predmete koji se mogu datirati u II i III vek, ali nije nemoguće da će kasnija iskopavanja pokazati da je život u Stuberi imao kontinuitet u kasnorimskom i ranovizantijskom periodu, sve do V i VI veka, jednako kao i u Stobima, Skupima, Herakleji Linkestis, Bitoljskom Suvodolu i Konjuhu. U svetlu takvog kontinuiteta Stubere, s ranovizantijskim kulturnim slojem i ranovizantijskim bazilikama u pretpostavci, nije nemoguće da su među liturgijskim predmetima mogle biti i žličice takve umetničke vrednosti, od kojih je jedna u toku vekova, ranije ili kasnije, dospela u naselje kod sela Suvodola.

No čak se i u takvim okolnostima postavlja pitanje radionice za tu vrstu žličica. Razumljiva i prihvatljiva pretpostavka je da bi se takve žličice mogle izrađivati u domaćoj radionici samo u jednom većem naselju gde bi tamošnji cizeler mogao imati stalnog posla na drugim narudžbama, što bi omogućilo egzistiranje radionice. Možda su takvi uslovi za radionicu postojali u naselju kod sela Suvodola, a svakako su

računa o urbanističkim osobitostima, arhitektonskim objektima i fragmentima plastične, mozaične i fresko dekoracije. O manjim nalazima vodila se mala ili nikakva briga. Stoga se do našeg vremena nisu sačuvali nalazi sitnih predmeta svakodnevnog upotrebe građanskog ili religioznog karaktera te se o provenijenciji, odnosno pitanju importa ili domaćih radionica takvih predmeta i o njihovu materijalu, oblicima i kvaliteti vrlo malo zna. Kod iskopavanja u Demir-Kapiji, Stobima i Radolištu, od 1952. do 1959. godine, obraćana je podjednaka pažnja i velikim objektima i manjim nalazima, koji su brižljivo sakupljeni i registrirani da bi mogli da osvetle uslove i način življenja i detalje kulturnih službi. Sticajem okolnosti među brojnim takvim predmetima iz Stobija najveći deo pripada ranorimskom i srednjorimskom umetničkom periodu, s nekim karakteristikama kasnohelenskičke interpretacije. Samo jedan od pronađenih predmeta mogao bi se vremenski odrediti kao kasnorimski, odnosno ranovizantijski. To je deo jednog ključa, zaveden u terensku inventarnu knjigu Stobija, u Arheološkom muzeju u Skopju pod brojem 213; on će svakako biti spomenut u izveštaju o tim iskopavanjima.

⁴ I ovaj je predmet donesen u muzej blagodareći brizi prof. D. Koca. Krst je zaveden u ulaznu knjigu No 706. bez daljih oznaka.

postojali u značajnom gradu Stuberi. Kada bi prva ili druga pretpostavka bile odbačene, onda bi se s pravom moglo postaviti pitanje: nije li možda ta žličica import iz nekog udaljenijeg velikog ekonomskog i umetničkog centra. No kako za tu treću pretpostavku, u obliku pitanja, nema zasad nikakvih indikacija, to bi prva i druga pretpostavka o provenijenciji žličice mogle biti prihvaćene, tim više što se njihovu prihvatanju ne suprostavlja nikakva barijera.

U ovih nekoliko pretpostavki dodirnuto je i pitanje hronološke kontinuiranosti lokaliteta kod sela Suvodola. Svakako da to pitanje ne može biti rešeno samostalno, iako bi takvo datiranje pomoglo kao osnov za datiranje kašičice. U ovom slučaju, naprotiv, tek datiranje žličice može unekoliko služiti kao element eventualnog kasnijeg datiranja lokaliteta, koji zasad stvarno i nije utvrđen.

Nema sumnje da je pitanje namene ove žličice od bitne važnosti, jer bi njegovo rešenje dalo mogućnosti za osvetljavanje i pitanja datiranja žličice. Kod odgovora na takvo pitanje svakako je potrebno redom razgledati sve mogućnosti namene.

Sudeći prema dimenzijama drške i zahvatnog lista, mogli bismo odmah eliminirati pretpostavku o nekakvoj žličici koja bi služila u domaćinstvu. Naprotiv, male dimenzije i izduženi oblik zahvatnog lista upućuju na pretpostavku da je to bila žličica za ličnu upotrebu, još tačnije, za jednu ređu ličnu upotrebu. I upravo ta mala zapremina zahvatnog lista navodi na pretpostavku da se radi o euharistijskoj žličici, u koju treba da stane samo nekoliko kapljica pričešća. No pretpostavka zasnovana samo na tom jedinom elementu ne bi bila dovoljna kad se ne bi dodalo još i to da i obrada vrha drške s lećama i stubićem nije pogodna za stalno držanje već samo za povremenu upotrebu kod svečanog euharistijskog čina. Osim toga važan element za pretpostavku o nameni je simbolična predstava delfina, koja umnogome određuje vezu predmeta s euharistijskim činom, pri kojem delfin dolazi pred oči pričešćivane osobe. Na osnovu tih elemenata moguće je pretpostaviti da je ispitivana žličica bila namenjena pričešćivanju.

Za prihvatanje takve pretpostavke neophodno je znati kakav je stvarni odnos pričešćivanja u određenim vremenskim okvirima. Euharistija⁵ ima svoje poreklo u tajnoj večeri, pri kojoj Hristos, prema tekstu Jevanđelja, svojim učenicima daje živi hleb i živo vino, koji su njegovo telo i njegova krv⁶. Pri tom, svakako, treba spomenuti da se

⁵ Postoje prilično jednoznačni termini za euharistiju. Εὐχαριστία kao uzimanje milosti božjih, (Enc. It., Eucar. 544). Ovomu su bliski termini »mensa Domini«, Κυριακὸν δεῖπνον i »fractio panis«, κλάσις τοῦ ἄρτου. U III i IV v. prevladava termin euharistija, ali je u nekim grčkim tekstovima u upotrebi reč εὐλογία, τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, odnosno putir euharistije. Postoji i navod da je eulogija najpre bio termin koji je značio hleb koji se davao vernicima pre mise ali nije bio posvećen. Kasnije je taj izraz značio pain bénit.

⁶ Po Mateju XXVI, 26. Po Marku XIV, 22, 23, 24. Po Luci XXII, 19, 20. Po Jovanu VI, 50, 51, 53, 54, 55, 56. Crkvena tradicija je uvek videla u tim različitim odsecima Jevanđelja potvrdu Hristove prisutnosti pod euharistijskim vidom te je jednodušnost u tom pitanju i zapadne i istočne crkve utvrđena u najstarijim liturgijama. To jedinstvo je narušeno u XI veku novim gledištima da je Hristos

u prvobitnoj hrišćanskoj crkvi pojavio oblik zajedničkog uzimanja hrane — agape — običaj koji se od II veka razlikuje od euharistije, a od V veka i nestaje.

Iza prvog perioda euharistija je dobivala sve jasniji oblik, kako po religijskoj funkciji tako i po liturgijskom načinu izvođenja i po predmetima koji su je obavezno morali pratiti. No sigurno je da je euharistija u svim periodima hrišćanstva zadržala svoje osnovne elemente: hleb i vino.

U ovom slučaju kada je putir blizak predmetu ispitivanja treba podsetiti na poznati podatak da je u ranijim periodima kod manjeg broja hrišćana vino davano neposredno iz putira. Kasnije kad je narastao broj novopokrštenih hrišćana koji su primali euharistiju prešlo se na simbolično davanje vina kašičicom, svakako iza IV veka, odnosno u V i VI veku. Žličice za pričešćivanje⁷ su, prema tome, mogle biti u upotrebi od vremena šireg pokršćavanja i pričešćivanja, kada je postalo neophodno potrebno ne samo dati jedan celebrirani način samom činu već i omogućiti da kalež ne ide iz ruke u ruku laika.

Postoje mišljenja da su se iz starohrišćanskog perioda sačuvala raznovrsne brojne žličice, češće kao grobni nalazi, katkad s ugraviranim krstom ili Hristovim monogramom, s imenima apostola ili drugih svetitelja ili s natpisima (na primer Lucilianaevivas), a rede s likovnim motivima obožavanja Maga, Avramove žrtve, Hristova krštenja⁸. Spominje se također da postoje brojne žličice poklonjene crkvama u srednjem veku ili zatečene u trezorima⁹. One su služile ili privatnoj upot-

ne samo prisutan u euharistiji nego da je cela suština hleba pretvorena u suštinu njegova tela i njegove krvi (presušastvenost — transsubstantiatio).

⁷ Za žličicu za pričešćivanje ne postoji jedinstvena i određena terminologija. Grčki λαβίς (prema nekim autorima, na primer prema Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 1934, Band VI, p. 627, Löffel) smatra se za onu kašičicu kojom se služi kod pričešćivanja. Isto tako λαβίς naziva žličicu za pričešćivanje i J. Braun (Liturgisches Handlexikon, Regensburg 1924, p. 171. Löffel) Etimološki koren tog termina bio bi: λαβ — < λαμβάνω — uzimam (εὐχαριστίαν μεταλαμβάνω milost uzimam, pričešćujem se). U jednako čestoj upotrebi je i termin cochlear kod L. Réaua (Dictionnaire illustré d'art et d'archéologie, Paris, Cuiller, p. 136). J. Braun, o. c., p. 171, upotrebljava drugi izraz za manju kašičicu: cochlear parvum. (Također i H. Stephano, Thesaurus graecae linguae, Vol. V, 8, λαβίς, Paris, 1842—1846, upotrebljava izraz: cochlearium parvulum... pro comunione...). Etimološki taj termin bi izlazio iz κοχλίας — puž, cochlea — puž. L. Montalto u Enc. It. Cucchiaio, XII, 72, upotrebljava veoma jasne slične termine: κοχλιάριον τῆς εὐλογίας; κοχλιωρύχον. Žličice za pričešćivanje su pojmovno izdvojene od Kelchlöffeln rimske crkve za uklanjanje predmeta iz pričesnog vina. Takvi Kelchlöffeln-Kelchrörchen (fistula, calamus, arundo, pipa) ne idu uz kalež kod euharistije već prema obliku služe i za druge svrhe, npr. sumptio sanguinis. Osim tih poznata su i mala cedila (Siebe, colatoria) za čišćenje vina (Iz A. Demmin, Encyclopädie der Schriften, Bilder und Wappenkunde, Trachten, Geräthkunst, Gefässkunde, . . . Leipzig, s. a. p. 234). Za žlicu uopšte C. J. Jackson, The Spoon and its History, Archaeologia 1892, vol. LIII, London.

⁸ Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg im Breisgau 1934, Band VI, p. 627, Löffel.

⁹ V. Gay, Glossaire archéologique I, Paris 1887 (511) 13, usporedi Lexikon für Theologie...

rebi sveštenstva ili kao trezorska vrednost. Neke od njih, obično sa krstom na donjem kraju drške, služile su za euharistiju u oba oblika¹⁰.

Iz svega toga nije teško zaključiti da je euharistijska žličica vekovima bila u upotrebi te prema tome postoji vremenski okvir za euharistijske žličice i u ranovizantijskom periodu. Postoji čak i navod da skoro svaka od žličica iz tog perioda ima krst ili natpis ili kakav likovni motiv. Ti motivi, razumljivo, nisu uvek u direktnom odnosu s euharistijskim činom, ali imaju vrednost hrišćanske simbolike.

Likovni motiv na ispitivanoj žličici nameće potrebu da bude objašnjen po svrsi, po simboličnom značenju i po vezi simbolike s euharistijom, a osobito po transponiranju antikne simbolike u hrišćansku.

Svakako da bi najranija predstava likovnog motiva delfina mogla da se konstatira u antici, jer je poznato da u prethrišćanskoj antici postoji veoma mnogo objekata i predmeta s predstavama delfina. Čak i u daleko predrimsko doba postoje delfini na grčkim monetama¹¹. Kasnije kod Rimljana delfin je sve češći: ima ga na rimskim monetama¹², na nadgrobnim spomenicima¹³, na diskosima lucerna¹⁴ i na rimskim metalnim predmetima.¹⁵

Očigledno je da je interpretacija delfina u periodu Rima na predmetima za dnevnu upotrebu kao i na predmetima trajnije vrednosti i na spomenicima veoma raširena. Nesumnjivo da delfin kao dekorativni motiv lepo deluje jednako na novcu, intarzijama ili reljefu, no sigurno je da delfin u takvoj svojoj mnogobrojnoj i raznovrsnoj interpretaciji ima i simbolični značaj. Služeći se mišljenjima autora koji su posvetili posebnu pažnju tom pitanju možemo reći da je delfin još u rimskom periodu imao, iako raznovrsna, ipak srodna simbolična značenja. Delfin je smatran atributom morskog boga Posejdon, u moru rođene Afrodite, potom delfijskog Apolona i Dionisa; smatran je, dalje, prijateljem pevača Ariona, smatran je za pratioca Nereida, Tritona i Erosa; smatran je prijateljem ljudi. Kao vođa duša umrlih bio je prikazan na skulpturama, vazama, sarkofazima, novcima, gemama i lucernama antike. Može se, dakle, reći da je delfin u antičkim predstavama uglavnom simbo-

¹⁰ Usporedi Lexikon für Theologie, *ibid.*; postojao je način potapanja hleba u vino kod Grka već od IX veka, također i kod Kopta.

¹¹ H. Börger, *Griechische Münzen*, Bibliothek der Kunstgeschichte, Band 21, 1922, T. XIV, f. 7.

¹² Na srebrnim monetama Pompejevim I v. p. n. e. (Tome I, p. 2, No 3) i Oktavijana Avgusta I v. n. e. (Tome I, p. 100, No 269) gdje kupidon jaše delfina, H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*, Paris-Londres, 1800.

¹³ *Jahrbuch für Altertumskunde*, Zentral Kommission, Wien, Band VI, Heft 3, 1912, K. Wilhelm, p. 131, f. 8, Grabstein der Aurelia Ursula und ihres Gatten; H. Dragendorf u. E. Krüger, *Das Grabmal von Igel*, (III, J.), Trier 1924, f. 27.

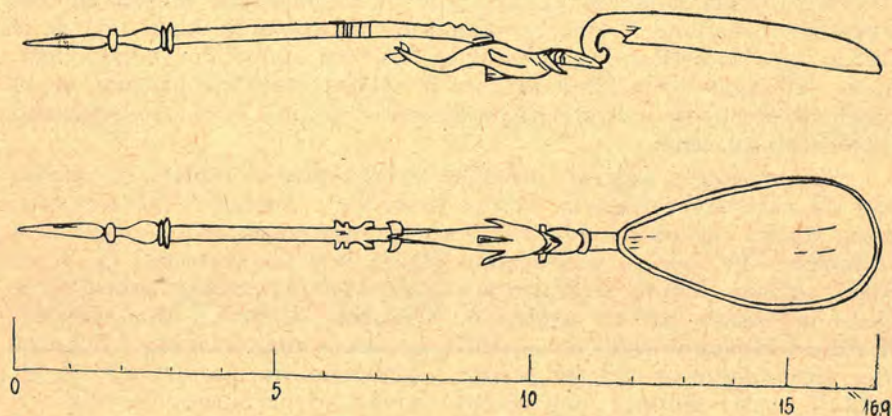
¹⁴ U Pelizaeus Museum nalazi se jedna lucerna iz Hildesheima iz I v. na čijem disku je jedan delfin oko trozubca (*Realencyclopaedie zur Deutsche Kunstgeschichte*, IV, p. 557).

¹⁵ Na jednom rimskom bronzanom podmetaču su dva vertikalno postavljena delfini: phocaenae (*Mainzer Zeitschrift*, 37, 38, Mainz 1942-1943).

lizirao prijatelja čoveka, čuvara morskih putnika i vođe kroz carstvo umrlih.¹⁶

Ne treba, potom, uopšte isticati dobro poznatu činjenicu da je hrišćanska umetnost u prvim vekovima svoje geneze i razvitka bila upućena na izbor dekorativnih elemenata, pa čak i motiva iz rimske umetnosti onoga vremena. Stoga nije nimalo čudno što je delfin našao mesta u hrišćanskoj umetničkoj interpretaciji još od najranijeg perioda. Kasnije se pak broj hrišćanskih spomenika s delfinskom motivikom stalno povećava.

U najranijim hrišćanskim primerima delfin se sreće u slikarstvu rimskih katakombi i na jednom predmetu iz Domiciline katakombe.¹⁷ Delfin je osobito često interpretiran u periodu Justinijanovog umetničkog procvata.¹⁸ U tom istom periodu delfin je naročito često predstavljan na lucernama¹⁹ i svećnjacima. Iz Liber Pontificalis Romanus

Sl. 1. Euharistijska žličica iz Suvodola

¹⁶ Reallexikon zur Deutschen Kunst-Geschichte, III Band, Stuttgart 1954, L. Stauch. O delfinu pišu stari autori, na primer Plinius (Nat. Hist., IX, 8, 20, ff.) i Aelin (Nat. anim., XII, 12).

¹⁷ U Kalixtovoj katakombi (IV vek) delfin je predstavljen kako pliva; iz tog istog IV veka je delfin predstavljen u katakombi sv. Petra i Marcelina; u Praetextat katakombi, iz III veka, delfin je predstavljen u lovu na polipe. U katakombi sv. Priscile, iz IV veka, delfin je oko trozubca uz Hristov monogram; u Domicilinoj katakombi predstavljen je na jednom nadenom prstenu delfin obavijen oko kotve (Reallexikon, 236).

¹⁸ Iz tog perioda su dva afrontirana delfina, predstavljena na oltarnom tabernaklu episkopa Eufrazija u Porečkoj krstionici iz VI veka (Reallexikon, 236, f. 2). U sv. Sofiji u Carigradu je na jednoj zidnoj ispuni predstavljen par delfina (O. M. Dalton, East-christian art, Oxford 1925, T. 68). U Sv. Sofiji na jednom polju vrata južne galerije opet su dva afrontirana delfina (A. M. Schneider, Die Hagia Sofia zu Konstantino — pel, Berlin 1939, f. 53).

¹⁹ U ranohrišćanskom periodu su ponekad lucerne imale oblik delfina ili su drške imale oblik delfina (J. Braun, Liturg. Handlexikon, Regensburg 1924, p. 76), a to svakako dolazi otuda što je delfin bio i atribut Apolona boga svetlosti. U blizini Orleansvillea je nađena lucerna sa 10 delfina (H. Leclercq, Manuel d'arch. Chrét., Bd. 2. p. 559, f. 368). Jedna koptska lucerna iz V ili VI veka ima 12

(314—315) poznato je da je imperator Konstantin poklonio Lateranskoj bazilici polijejeje i svećnjake s brojnim zlatnim delfinima.²⁰

Koliko je delfin bio blizak hrišćanskoj umetnosti i koliko odo maćen u njoj svedoči i to što se u hrišćanskoj umetnosti interpretiranje delfina zadržalo još dosta dugo. Od brojnih predmeta s delfinima vredi spomenuti dva primera. Jedan je poklon Karla Velikog opatiji Saint Denis te bi prema tome možda mogao biti iz IX veka. To je poznata patena od serpentina sa zlatnom bordurom i umetnutim safirima, smaragdima i ametistima, u koju je inkrustirano osam delfina u raznovrsnim pokretima skokova u dva niza.²¹ Drugi predmet je često citirani prsten episkopa Ademara d'Angoulêmea (1076—1107), sa trozupcem, polipom, malom ribom i delfinom.²²

Naravno da ovde kao i kod predstava na antičnim spomenicima i predmetima ne treba postavljati pitanje da li je delfin u hrišćanskim interpretacijama samo pogodan motiv s dekorativnom svrhom ili ima simbolično značenje. Prema brojnim autorima može se odgovoriti da je delfin imao u hrišćanskoj umetnosti određeni simbolični smisao. Svakako sadržajno dosta izmenjen, jer je sasvim jasno da hrišćani ne bi mogli direktno da prihvate paganski motiv delfina i njegovo pagansko simbolično značenje.

No hrišćanski sadržaj simbolike delfina nije se mnogo ni udaljvao od paganskih značenja, već su prihvaćena mnoga takva značenja, dosta srodna međusobno. Delfin je prema starom autoru sv. Paulinusu iz Nole — IV vek — simbolizirao Hrista koji ide svetom.²³ G. B. de Rossi smatra delfine stražarima i poštovaocima svetog groba.²⁴ A. Demmin smatra delfina simbolom hrišćanske ljubavi i mučeništva.²⁵ X. B. de Montault misli da je delfin ne samo simbol Hrista i Bogorodice već i simbol drugih pet svetaca i simbol milosti za mrtve.²⁶ W. H. Lecky's smatra delfina, zbog njegove ljubavi prema njegovim mladima,

delfina (Man. 1913, p. 609, f 245). Pestoji i jedna lućerna u formi delfina sa krstom na njegovoj glavi (Raff. Garucci, Storia dell'arte christiana, Prato 1872, Bd. 6, Tav. 472, D). Sve prema Reallexikon, L. Stauch, 236.

²⁰ Reallexikon, L. St. 236.

²¹ J. Babelon, L'orfèvrerie française, Paris 1946, Pl. XII, b., p. 26.

²² G. B. de Rossi, L'anello trovato nel sepolcro di Ademaro vescovo di Angoulême ed il delfino simbolo di Cristo Salvatore, Boll. di arch. christ., 1870, 49 ff.

²³ Prema sv. Paulinusu iz Nole: »Setimo se mi, budući odvojeni od utrobe zemlje i srodnika, da smo postali sinovi delfina; (Da nastojimo) da i mi postanemo one ribe koje prolaze stazama mora«. Tekst prema L. Stauch, Reallexikon, Migné, P. h., 61, 249, »Meminerimus nos, ab utero terrae et cognationibus nostrae segregatos, Delphini filios esse factos; ut efficeremur illi piscis qui perambulant semitas maris«.

²⁴ Usporedi G. B. de Rossi, Bolletino di archeologia christiana, Roma 1865, p. 46. »Od svih glava delfina na samome kovčegu postoje četiri kao stražari i poštovaoci tako slavnog groba«. »Extant ab omnibus ipsius arcae capitibus delphinis quattuor veluti custodes et veneratores tam gloriosi sepulcri«.

²⁵ A. Demmin, o. c., p. 180, christliche Sinnbilder.

²⁶ X. B. de Montault, Traité d'iconographie chrétienne, Paris 1890, 1-p. 131,2 — p. 382, smatra da je delfin simbol milosti za mrtve, simbol Hrista i Bogorodice, a posvećen i atribuiran i sv. Adrijanu, sv. Lucijanu, sv. Kalistratu, sv. Vasiliju mladem i sv. Martinijanusu od Ariona.

simbolom Hrista.²⁷ O. Ferguson misli da je delfin simbol vaskrsnuća i spasilac duša od smrti.²⁸ Delfin je prema H. Detzelu i spasilac od stvarne smrti,²⁹ a i spasilac je od iskušenja prema M. Liefmannu.³⁰

Sudeći prema ovoj raznovrsnoj ali veoma bliskoj simboličnoj vrednosti možemo zaključiti da je težište svekolike simbolike delfina u veri, crkvi, vaskrsnuću, spasenju i Hristu. Moglo bi se prema tome reći da na ispitivanoj žličici delfin simbolizira hrišćansku euharistiju, koja donosi spasenje od iskušenja živima i vodi dušu umrlih u večnost. Ovo je, pak, još jedna potvrda za ranije iznesenu pretpostavku da je namena žlice bila da služi kod euharistijskog čina.

Sl. 2. Euharistijska žličica iz Svodola

Mnogo složenije je, međutim, tipološki razvrstati tu euharistijsku žličicu, jer postoji malo primera za komparaciju. Poznata je, na primer, jedna euharistijska žličica od srebra, koja se smatra ranovizantijskom. Na toj žličici je u tehnici niello na poledini drške izrađena jedna petolisna palmeta, a na gornjoj strani natpis AY AΛ, s malim ravno-krakim krstom između slova.³¹

²⁷ W. E. H. Lecky's, *Sittengeschichte Europas von Augustus bis auf Karl den Grossen*, Leipzig & Heidelberg, 1879, II, 130. Ljubav delfina prema njegovim mladima pobuđivala je interes te je stoga delfin kod starih hrišćana postao simbol Hrista.

²⁸ G. Ferguson, *Signs & Symbols in christian art*, Oxford University Press, New York 1954. Dolphin, p. 10. Delfin uopšte simbolizira vaskrsnuće i spasenje. Budući da je najjači i najbrži od riba, on je bio često spasilac od smrti u vodi. Naslikan s kotvom ili čamcem delfin simbolizira hrišćansku dušu ili crkvu ili Hristovo spasenje, odnosno simbolizira vaskrsnuće ili Hrista.

²⁹ H. Detzel, *Christliche Ikonographie*, Freiburg im Breisgau 1894, p. 227. Delfin može biti i simbol sv. Callistrata, vatrenog širitelja hrišćanstva i mučenika u Carigradu, koji je u vreći bačen u more, odakle su ga spasila dva delfina. Svetac ima za atribut dva delfina ili je prikazan kako ga dva delfina nose preko mora.

³⁰ M. Liefmann, *Kunst und Heilige*, Jena 1912 p. 227. Delfin. Delfin također može biti i simbol humanosti inače neprijateljske morske dubine i vodič u carstvo umrlih. Delfin na grobovima simbolizira moć hrišćanstva, koje kroz carstvo umrlih vodi u raj. Delfin koji nosi brod simbolizira Hrista koji nosi crkvu u oluji. Na str. 200 je priča o sv. Martinijanusu, pustinjaku u Palestini, koji je, želeći da izbegne iskušenja sveta, pobjegao na ostrvo. Kad se jedna devica iz brodoloma onamo spasila, sv. Martinijanus se bacio u more da bi se spasio od novog iskušenja. Iz mora su ga spasila dva delfina i odnela na kopno.

³¹ *Kunst der Spätantike im Mittelmeerraum*, Kaiser-Friedrich-Museum, Berlin 1939; No 102. H. Schlunk.

Usamljeni primer te žličice, sasvim razumljivo, nije dovoljan za tipološko razvrstavanje i datiranje, ali postoje druge žličice koje omogućuju kompariranje radi određivanja hronologije. Prema tim predmetima u Arheološkom muzeju u Skopju i u Narodnom muzeju u Beogradu, predmetima koji su svakako po dvema elementima, po provenijenciji i po teritorijalnoj pripadnosti, bliski, moglo bi se zaključiti ovo:

Dve bronzane žličice u Arheološkom muzeju u Skopju,³² koje su — kod evidentiranja — datirane u rimski period, imaju neke zajedničke dekorativne elemente, na primer vrh žličice, potom leće i stubiće, no oni su raspoređeni drugim redom. Tako su, na primer, kod tih žličica stubići okrenuti debljom stranom prema vrhu i različit je i broj leća a na jednoj su žličici leće i kvadratno zarubljene. Četiri srebrne žličice u Beogradskom narodnom muzeju iz rimskog perioda³³ također imaju vrhove, leće i stubiće po obliku istovetne s takvima na ispitivanoj žličici, ali s izmenjenim rasporedom.

Upoređujući žličice iz Skopja i Beograda postaje prihvatljiv zaključak da im je ispitivana euharistijska žličica bliska po svom obliku i sporednim dekorativnim elementima, ali da je od njih odvajaju drugačiji raspored baš tih dekorativnih elemenata. To navodi na pomisao da je ispitivana žličica evolucijski oblik jednog tipa ili jedne varijante rimskih žličica, jedna od podvrsta koja se docnije razvija iz kasnorimske žličice.

Uočene razlike u dipoziciji dekorativnih elemenata na ispitivanoj i uspoređivanim žličicama takvog su karaktera da se ne bi moglo pretpostaviti da žličice deli duži period tipološkog razvitka. U potvrdu toga navodim da se euharistijske žličice zrelog srednjeg veka veoma mnogo razlikuju od ispitivane žličice, upravo toliko mnogo koliko duži vremenski period može omogućiti u evidentnim modifikacijama. To se može konstatirati na jednoj kasnosrednjovekovnoj žličici u Arheološkom muzeju u Skopju³⁴ i drugoj kasnosrednjovekovnoj žličici iz Beogradskog narodnog muzeja.³⁵ Na tim dvema kasnosrednjovekovnim žličicama vidljivo je da ih od ispitivane žličice deli duži vremenski period, u kojem su se svi elementi konstrukcije i dekorisanja izgubili.

Koristeći sve dosad izvedene zaključke o euharistijskoj simboličnosti delfina, o euharistijskoj nameni žličice, o bliskosti s rimskim tipom žličica i o udaljenosti od kasnosrednjovekovnih žličica, možemo pretpostaviti da je ispitivani predmet euharistijska žličica s provenijencijom iz radionice ranovizantijskog perioda na teritoriji Makedonije.

³² Knjiga ulaska 756, 757, bez ikakvih drugih podataka, jer su zatečene u muzeju.

³³ M. Vassits, *La vaisselle d'argent du Musée national de Belgrade*, *Revue archéologique*, quatrième série tome I, janvier-juin 1903, p. 23, f. 15. M. Vasić je objavio 11 žličica, od kojih 7 identičnih (oko 16,5 mm dužine; dve od njih nešto duže — 17,5 mm) i s većim žličalom. Druge dve imaju drške različitih tipova. Žličice su otkrivene 1859. godine u oblasti Rudnik. M. Vasić ih hronološki postavlja u rimski period.

³⁴ Knjiga ulaska No. 776, bez ikakvih drugih podataka.

³⁵ Srednjovekovno odeljenje Beogradskog narodnog muzeja.

Résumé

UNE LABIS EUCHARISTIQUE EN MACÉDOINE

Au Musée d'archéologie à Skopje se trouve inventorié une petite cuillère en argent rapportée du village de Suvodol à Demir Hisar, région située au Nord-Ouest de Bitola. La petite cuillère a été trouvée dans l'église du village où elle semble avoir servi aux buts eucharistiques étant donné qu'elle est parfaitement bien conservée. Sa valeur artistique exceptionnelle se trouve dans la décoration qui comprend en dehors des «lentes» et des «collumela» également un dauphin.

Les éléments décoratifs, exécutés dans les techniques de fonte, de ciselure et peut être de forgeage, montrent un artisan connaisseur dans le travail du métal. Les dimensions proportionnées vérifiées du dauphin dans sa nage et ses bonds indiquent un connaisseur de l'anatomie animale et cette impression est encore renforcée par la constatation que le ciseleur a choisi entre le *delphinus phocaena* et le *delphinus delphis* ce dernier dont la ligne est plus allongée et plus élégante.

Ces données ont été obtenues par l'examen même des éléments de la petite cuillère, mais en dehors d'eux, un autre problème plus vaste, plus général et bien plus important s'impose: le problème de la localisation, à savoir, de l'habitation à laquelle la petite cuillère appartient et la détermination de son cadre chronologique, ainsi que le problème de l'existence d'un atelier de ciselure dans le pays ou de l'existence de l'importation et enfin le problème de la détermination de la destination de la petite cuillère et celui de la fixation de sa date.

En ce qui concerne la supposition de la localisation près du village Suvodol, il y a très peu de données, et elles sont toutes indirectes, on ne peut par conséquent que supposer, pour le moment, l'existence d'une localité plus ancienne dont la continuité se prolongerait à l'époque romaine basse et dans la haute époque byzantine. D'autre part la position géographique de Suvodol indique une autre possibilité, à savoir, que la petite cuillère a pu être apportée de Stubera, éloigné de treize kilomètres. Selon cette première supposition la petite cuillère pourrait provenir d'un atelier d'une localité non encore déterminée près de Suvodol, puis, peut être, de Stubera et à la fin elle pouvait être importée d'un centre artistique plus important et plus éloigné. Comme il n'y a aucune indication en faveur de la troisième supposition, il reste celle de la provenance de la petite cuillère de Suvodol ou de Stubera, d'autant plus qu'il n'y a aucune contradiction en l'acceptant.

L'examen des parties fonctionnelles de la petite cuillère et de sa décoration nous conduit à la supposition que la petite cuillère n'a pas servi dans le ménage, qu'elle n'a pas servi tous les jours, mais qu'on l'employait à l'usage personnel rare, comme c'est le cas dans l'act eucharistique dans la communion. Étant donné que la communion est une forme liturgique chrétienne ancienne, fixée après l'agape, les petites cuillères eucharistiques sont connues depuis cette période là, certaines d'entre elles ont des symboles, des initiales et des motifs sculpturaux chrétiens.

Dans l'insuffisance d'objets de comparaison, ayant un dauphin dans la décoration, et dans le but de déterminer le symbolisme chrétien du dauphin, on mentionne les exemples préchrétiens d'objets qui portent le symbolisme païen: dauphin, amis de l'homme, dauphin, gardien des voyageurs en grande mer et dauphin, guide conduisant dans le royaume des morts. En ce qui concerne l'interprétation chrétienne, l'auteur

mentionne les exemples dans l'art où le dauphin est interprété déjà depuis les catacombes avec une signification symbolique diverse dont pour le cas de la petite cuillère le symbole le plus frappant est le salut éternel de l'âme par le Christ.

En comparant avec les petites cuillères romaines et celles du bas Moyen Age au Musée d'archéologie à Skopje et au Musée national de Beograd, l'auteur constate que la petite cuillère examinée représente une forme évolutive de petites cuillères romaines et qu'elle leur est un peu postérieure. D'autre part, on peut affirmer avec certitude que l'époque de la petite cuillère examinée est séparée des petites cuillères du bas Moyen Age par une période de temps assez longue étant donné que tous les éléments décoratifs se sont perdus depuis.

En résumant toutes les conclusions proposées, on peut supposer que la petite cuillère avait été destinée à l'eucharistie et que sa provenance peut être située dans les ateliers se trouvant sur le territoire de la Macédoine à la haute époque byzantine.